

16. *Shakespeare William. The Taming of the Shrew / William Shakespeare. – New York : Washington Square Press, 2004. – 304 p. – ISBN-10: 074347757 304.*
17. *The Holy Bible: Mtt., 3: 9 / San Diego: Thunder Bay Press, Illuminated Family Edition, 2004. – 920 p. – ISBN-13: 978-1592233373.*
18. *Woolf Virginia, the Voyage Out / Virginia Woolf. – New York : Dover Publications, 2006 – 288 p. – ISBN-13: 978-0486450056.*

Шевченко М. Ю. Способы выражения перформативности глаголов SAY, TELL, DECLARE в английском языке.

В статье рассматривается значение перформативных say, tell, declare, образующие коммуникативный акт. Описаны их значения и функции в различных типах высказываний, показана автореферентность данных глаголов, их семантические варианты в коммуникативном акте. Определена семантическая сущность перформативного употребление глаголов, которая отображается в установлении высказывания с помощью say, tell, declare. Высказывание приравнивается к выполнению действия, которое обозначают эти глаголы. В прагматическом аспекте перформативные высказывания реализуют коммуникативные цели. В реализации перформативами действий имеют значение не только их семантические и грамматические признаки, но и прагматические характеристики.

Ключевые слова: перформатив, коммуникативный акт, иллокутив, семантический синкретизм, высказывание.

Shevchenko M. Y. Ways of expressing performativity of verbs SAY, TELL, DECLARE in english language.

The article discusses the importance of performatives say, tell, declare, forming the act of communication. The work points out their values and functions in various types of statements, self-referencing of these verbs and their semantic variants in the communicative act are depicted. The use of the semantic nature of the performative verbs is determined to be shown in statements with verbs say, tell, declare, that is equated to perform the action which is represented with these verbs. In pragmatic aspect performative utterances realize communicative purpose. In the implementation of actions with performatives the role of their semantic and grammatical features and also pragmatic characteristics increases.

Key words: performative, communicative act, illocutive, semantic syncretism, statement.

Шпильківська О. В.

Національний університет державної податкової служби України

**ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В ТЕРМІНОЛОГІЇ ФІНАНСОВОГО ПРАВА
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

У статті проаналізовано явище синонімії в терміносистемі фінансового права, яке ускладнює правотворчу роботу й суперечить вимогам однозначності, точності й чіткої визначеності термінів загалом і правничих термінів зокрема; виявлено основні причини й механізми виникнення синонімічних відношень між термінами фінансового права.

Ключові слова: термін, правнича термінологія, синонімія, дублет, дефініція.

Найпоширенішим порушенням поняттєвої системності фінансово-правової термінології є вживання синонімів при позначенні одних і тих самих правових понять. У явищі синонімії термінів актуалізоване питання симетричності / асиметричності терміна й позначуваного ним правового поняття. На перший погляд це питання, за словами М. Вербенєц, видається незначним, бо не зачіпає основних змістових відповідностей і водночас збагачує стиль законодавства. Проте таке враження хибне, оскільки в українській мові майже немає повних синонімів, абсолютної семантичної симетрії. Терміни відрізняються відтінками значень за стилістичним чи експресивним

забарвленням, а сам факт уживання синонімічних термінів може створити помилкове враження, начебто вони репрезентують різний правовий акт [2, с. 129]. Водночас уникнення синонімії у правничій термінології теж видається неможливим, бо це семантичне явище властиве лексичній мовній системі загалом, є її невід'ємною властивістю.

Синонімію вважають однією з найважливіших системотвірних категорій лексики (Ю. Апресян, С. Бережан, Г. Винокур, В. Звегінцев, М. Кочерган, О. Нечитайло, О. Тараненко, Г. Уфимцева, О. Брагіна, В. Гречко та ін). Основними критеріями виділення синонімів є тотожність чи близькість семного складу лексем, а також їхня здатність чи нездатність до взаємозамінюваності в певному контексті. Проте дослідники не завжди визнають такі критерії, відзначаючи, що реально цій умові не відповідає жодна пара слів у мові, бо обов'язково є або відмінність у значеннях слів, або ж вони не взаємозамінювані в контексті.

Синонімічні відношення, так само, як і антонімічні, побудовані на опозиції принаймні двох лексичних одиниць за однією чи кількома ознаками, [9, с. 189]. А члени опозиції, відповідно, є крайніми точками на "шкалі" синонімічності (за термінологією Д. Шмельова). Ступінь синонімічності може бути визначений кількістю позицій, у яких протиставлення найбільше нейтралізоване. Отже, синоніми – це слова, несумісними ознаками яких є лише ті ознаки, які можуть стійко нейтралізуватися у визначених позиціях. Чим більше таких позицій, тим вищим є ступінь синонімічності відповідних слів, тим частіше відбувається їх взаємозамінюваність. Ознаку взаємозамінюваності синонімів було визначено також Л. Булаховським, який зазначав, що "слова, які здатні у певному контексті чи контекстах, близьких за значенням, змінюватися без відчутного розрізнення за змістом, мають назву синонімів" [8, с. 39]. Загалом же "синонімія як один з виявів синтезу лексичних значень ґрунтується, з одного боку, на основі прямих значень слів, поширених у різних регіонах, та запозичень, а з іншого – за рахунок полісемізації слів. У науковій літературі розрізняють синоніми за денотатом (певне ім'я) і сигніфікатом (знак). Перший різновид синонімів виражає різні поняття про той самий предмет, а другий – одне поняття про різні предмети" [1, с. 30].

У правовій термінології (і не лише правовій) зафіксовані такі самі семантичні відношення, що і загалом у загальноживаній лексиці, адже "термінологія, збагачуючи певною мірою лексику, вона сама перебуває під впливом тих процесів, що відбуваються в лексиці загальнонаціональної мови" [9, с. 156], а отже, їй тією самою мірою властива синонімія.

Певні особливості вияву синонімічних відношень має кожна конкретна галузь знань, що пов'язано зі своєрідністю формування та структурою її категорійно-поняттєвого апарату, причому на початковому етапі становлення термінології або в періоди інтенсивного розроблення чи нормування терміносистем спостерігають найбільшу кількість синонімів [5, с. 73]. Як уже було зазначено, синонімія в термінології загалом кваліфікована чи не основним її недоліком, тут вона є небажаною оскільки синоніми як загальномовне явище не завжди передають одне поняття, а часто позначають близькі значення, слова-синоніми конкретизують, уточнюють одне одного, мають певні стилістичні відтінки тощо [7, с. 180], що для термінології неприпустимо. Проте на сучасному етапі в мовознавстві актуальним стає твердження про те, що синонімія в термінології все ж таки є об'єктивним і неминучим явищем. В. Даниленко, зокрема, доводить, що використання кількох мовних компонентів, зокрема інтернаціоналізмів, які є варіантами повних форм відповідних термінів, – тенденція цілком прийнятна. "Звичайно, синоніми не можуть бути правилом, –

стверджує дослідниця, – однак частотність винятків і створює передумови виникнення та існування варіантних форм одного поняття. Категорична заборона синонімів вступає в протиріччя з практикою використання цих термінів іншими жанрами (науковою літературою, термінологічними словниками)” [5, с. 79]. В. Даниленко модифікує основи існуючої практики стандартизації термінологічних систем й доводить, що відхрещуватися від синонімії було б не варто, оскільки прояви синонімії відчутні як на рівні синтагматики, коли кожен з варіантів терміна сприймають у певному мовному акті, так і на рівні парадигматики, якщо говорити про систему термінів у цілому [4, с. 55]. Розглядаючи конкретні реалізації найменувань, дослідник виділяє три різновиди лексичної варіативності термінів відповідно до різних етапів формування наукових понять: 1) пряме запозичення; 2) калькування; 3) пошук відповідного найменування певною мовою, створення оригінальної термінології засобами рідної мови. Пряме запозичення властиве мові на початковому етапі формування термінологічної системи, коли в мові існувало одночасно декілька запозичень з різних мов на позначення одного поняття. Калькування реалізувалося в початковий період створення мови науки, коли в мові функціонували водночас власне національне слово та запозичення. Пошук відповідного найменування зумовлений створенням на національному ґрунті слова, рівнозначного запозиченню [5, с. 74].

Попри сказане, щодо явища синонімії у правничій термінології погляди дослідників не є однозначними. Одні вчені не визнають її існування, але допускають існування термінів-дублетів, інші – підтримують думку щодо наявності синонімів, хоча вважають, що у правовій термінології трапляються лише термінологічні пари на відміну від загальнолітературної мови, де зустрічаємо цілі синонімічні ряди. В. Даниленко вважає, що терміни, які виражають певне поняття, як правило, не характеризують його з різних боків, а є дублетними найменуваннями, що ввійшли до термінологічної системи внаслідок мовних контактів і різноспрямованих тенденцій у процесі її формування [5, с. 53]. На думку А. Коваль, дублетність – це явище, глибоко відмінне від загальномовної синонімії. Оскільки термін має свою дефініцію і саме через неї співвідноситься з поняттям, він у своїй словесній формі містить певну наперед задану кількість суттєвих ознак цього поняття. Доки визначення поняття не зміниться, будь-яка словесна форма буде дублетом до попередньої, тобто одиницею з тією самою дефініцією. Тому в межах термінології є лише терміни-дублети й немає термінів-синонімів. Термінологічні дублети – це слова або словосполучення, які об’єднані особливою термінологічною співвіднесеністю з тим самим науковим поняттям й об’єктом дійсності.

Дублетний характер синонімії у правовій термінології – не єдина ознака, яка відрізняє терміни-синоніми від синонімів загальнолітературної мови. Розуміння близькості значення часто суттєво розширюється, і до числа синонімів включаються не тільки одиниці, які означають одне поняття, але й слова, які означають різні поняття. Синоніми є засобом смислової диференціації. Наявність у мові декількох слів для позначення одного й того ж поняття, на думку лінгвістів, зумовлюється різницею функцій, які вони виконують, і визначають місце кожного з них у лексичній системі мови. Синоніми в тексті виконують різні функції: це засіб тонкої диференціації, створення стилістичних розрізень, засіб вираження експресії, емоційних відтінків та оцінок. Проте мова законодавства не потребує додаткової експресії. Тому необхідність вживання синонімів у такому тексті обмежена. ”Синоніми у юридичному тексті, за дослідженнями вчених, скоріше виявляють не відтінки значень, а відтінки часу прийняття певних законів” [2, с. 129-130].

При мовному оформленні правових приписів розуміння і правильне вирішення питання про означення різними термінами одного й того ж поняття серед інших проблем правничої термінології посідає одне з перших місць. Як лінгвісти, так і юристи підкреслюють, що юридична теорія і практика вимагають вживання одного терміна на позначення одного й того ж правового поняття, усунення невиправданої термінотворчості й частого використання синонімів у нормативно-правових актах.

Синонімію в правовій термінології (і фінансово-правовій термінології зокрема) зумовлено як лінгвальними, так і екстралінгвальними чинниками: 1) неуніфікованістю самої системи термінології; 2) розвитком суміжних наук, що супроводжується появою нових понять; 3) наявністю застарілих назв, які функціонують паралельно з новими; 4) відродження вдалих термінів, які з певних причин не використовувалися протягом певного часу; 5) паралельним уживанням запозиченого й автохтонного термінів; 6) необхідністю мовної економії, що породжує синонімію різних структурних рівнів; 7) номінацією того самого поняття різними науковими школами чи вченими; 8) необхідністю номінації за кількома номінативними типами [10, с. 47].

У термінології фінансового права синонімічні відношення виникають передусім між термінами однієї тематичної групи, бо їм властива здатність до вираження одного узагальненого значення й номінації єдиного родового поняття. Наприклад: *капітал – майно – ресурси – фонд, аманко – дефіцит – заборгованість – недостача* та ін.

Залежно від кількості термінів, що перебувають у синонімічних зв'язках, узагальнена семантика може мати різну масштабність. Наприклад: *видатки – виплати, витрати; аманко – дефіцит, заборгованість, недостача* тощо.

Загалом у термінології фінансового права доцільно виділити такі види синонімічних відношень між одиницями, які її формують:

1) відношення синонімічної семантичної тотожності, представлені термінами, що мають повний збіг за значенням і вживанням. Наприклад: *лізинг – оренда, ліквідність – платоспроможність* тощо.

Характерним для цього типу синонімів є умовна однозначність, що вказує на власне значення терміна, а це дає змогу говорити про денотативну спрямованість цих синонімів. Вони конкретні, інформативні, стилістично нейтральні, легко піддаються уніфікації, стандартизації, тобто задовольняють вимоги, які традиційно висувають до терміна.

2) відношення семантичної близькості (відносні синоніми), семантична подібність яких не поширюється на всі значення, наприклад: *активи – кошти – майно, бонус – винагорода – премія, дивіденди – прибутки*.

Ця група термінів-синонімів у фінансовому праві є найпоширенішою, бо її формують одиниці, які лише вступають у відношення семантичної близькості, подібності, тотожності лише в певному контексті. Наприклад, термін *дотація* позначає доплату з державного бюджету задля збалансування бюджетів нижчих рівнів, надану на безвідплатній і безповоротній *основі* без встановлення напрямів і (або) умов їхнього використання, а субвенція – форму грошової допомоги місцевим бюджетам із державного бюджету, яка призначена для конкретно прописаної мети і підлягає поверненню в разі нецільового використання. Проте в певному контексті (наприклад, у Бюджетному кодексі України) *субвенція* може бути витлумачена як *дотація* місцевим бюджетам з державного бюджету, що засвідчує синонімічність термінів у відповідному нормативному документі.

Термінологічні синоніми цього типу не мають однакової термінованості, їхня денотативна спрямованість широка й визначається лише через контекст, семантичну дистрибуцію, що відображене також і на їхньому функціонуванні в терміносистемі.

Наприклад, в нормативних актах України між термінами *розрахунки* і *платежі* часто можуть виникати відношення семантичної близькості, і за певних умов, за наявності семантичного оточення, виявляється їхня подібність. Проте термін *розрахунки* є ширшим, аніж термін *платежі*, і позначає повне чи часткове погашення заборгованості шляхом плати грошовими коштами або шляхом застосування іншого способу розрахунків. Поняття "розрахунки" є складною узагальнювальною категорією, яка включає низку елементів. Термін *розрахунки* використовують лише у множині, він репрезентує парну категорію, що передбачає наявність другої особи, з якою перша особа перебуває у відносинах розрахунків. Поняття "платежі" застосовне щодо дій однієї сторони з приводу перерахування грошових коштів на користь отримувача. Іншими словами, термін *розрахунки* використовують передусім для позначення двосторонніх відносин, а *платіж* – для позначення односторонньої дії з повного чи часткового виконання своїх зобов'язань. Факт *платежу* ще не є фактом, який засвідчує погашення *розрахунків*, співвідношення вимог і зобов'язань [6, с. 1052-1053].

Уніфікація термінологічних систем вимагає відбору того терміна, який найбільше відповідає позначуваному поняттю.

Причини виникнення синонімії в у фінансово-правовій термінології можна пояснити також паралельним використанням власне українських та іншомовних термінів, добром одночасно кількох відповідників до запозиченого з іншої мови терміна, збереженням застарілих назв фінансових реалій тощо.

Залежно від системних характеристик у термінології фінансового права можна також виділити:

1) лексичні терміни-синоніми – терміни-слова, співвідносні за значенням: *акцепт* – *гарантія* – *дозвіл*, *авуари* – *активи*, *процент* – *відсоток*, *ціна* – *вартість тощо*;

2) синтаксичні терміни-синоніми: відкриття акцій – викуп акцій, *страхові кошти* – *аккумуляовані страхові внески* та ін.

Дослідження засвідчило, що в українській термінології фінансового права переважають передусім синтаксичні синоніми – конструкції, що співвідносні за будовою і близькі за значенням. Це викликано необхідністю номінації складних понять, уточненням об'єктів і понять, відкриттям нових аспектів досліджуваних явищ.

Згідно зі структурними показниками, доцільно говорити про:

1) синонімічні відношення між словом і словом: *кредит* – *позика*, *курс* – *ціна*, *податок* – *збір* – *мито* тощо;

2) синонімічні відношення між словом і словосполученням: *амортизація* – *розподіл вартості*, *ануїтет* – *пенсійні виплати*, *інкасація* – *передача цінностей*, *надходження* – *доходи бюджету* тощо.

3) синонімічні відношення між словосполученням і словосполученням: *макрофінансові показники* – *узагальнені показники фінансових відносин*, *митна вартість* – *нарахування мита на товари* тощо.

Окрім визначених видів термінів-синонімів у фінансовому праві, у дослідженні також доцільно виділити, відповідно до теоретичних положень В. Даниленко, ще один структурний тип – символ-слова. Це "особливий комбінований структурний тип термінологічної номінації, у склад якої, поряд з мовними знаками, входять символи (літери, цифри, графічні знаки...)" [5, с. 37], наприклад: *рахунок типу "Н"*, *індекс DAX-30* та ін.

Варто відзначити, що групи термінів-синонімів у фінансовому праві як мінімальні парадигми слів, що входять "звичайно у більш складну лексико-семантичну парадигму (парадигматичне поле)" [5, с. 38], тісно пов'язані з власне гіпонімічними

відношеннями передусім в аспекті багатозначності (полісемії), наприклад: *видатки – витрати, виплати, фонд – капітал, майно, ресурси*. Здебільшого вони мають ієрархізовані ступені семантичного узагальнення наукових понять.

Окреме місце у терміносистемі фінансового права займає так звана дефініційна синонімія – явище збігу значень терміна та його дефініції, за якого "термін виражає поняття, але поняття виражене визначенням терміна" [3, с. 57]. Так, наприклад, дефініційними синонімами є терміни активи – ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких приведе до економічних вигод у майбутньому тощо. Істотні ознаки в цих термінах задані у визначенні терміна й одночасно виражені семантикою терміна під час використання його в межах терміносистеми своєї предметної галузі. Критерієм розрізнення термінів-синонімів та дефініційних синонімів, згідно з твердженням Б. Головіна, може бути "аналіз семантико-граматичної структури словосполучення: якщо у структурі словосполучення є слова, що називають усі суттєві ознаки поняття, що термінується, й сама словосполучення багатослівна й складно організована, значить словосполучення, що розглядається – дефініційний синонім" [3, с. 58]. Однак визначити межу дефініційного синоніма можна не завжди.

Наведені приклади засвідчують те, що хоч традиційно синонімію в правовій термінології вважають негативним явищем, це явище тут поширене. М. Вербенец зазначає, що паралельне вживання в межах однієї термінологічної системи цілком рівноправних із погляду загальнолітературної мови синонімів заважає її нормальному функціонуванню, "адже користувач-практик підходить до термінології зі своїми прагматичними мірками. Він прагне не тільки точності, а й автоматизму у володінні своїм термінологічним апаратом. Проте відсутність певного відповідника в самій мові і, отже, потреба в його створенні, не завжди закінчувалася винайденням одного бездоганного в усіх аспектах еквівалента, а частіше реалізувалася в появі кількох слів шляхом "намацування" семантично найточнішого й стилістично найдоречнішого з них" [2, с. 132].

Задля уникнення непорозумінь і труднощів під час укладання і тлумачення нормативних документів у правовій науці дослідники радять розглядати питання у зв'язку з визначенням характеру комунікативно типізованих текстів, текстових функцій і системності синонімів відповідно до екстралінгвально заданих параметрів стилю. Системне розуміння синонімії за такого підходу включає аналіз різних типів синонімів, але в підпорядкуванні характеристик синонімів їхньої відповідності екстралінгвальному завданню. Системність стильової синонімії в такому разі не збігатиметься з системністю загальномовної синонімії [2, с. 133].

Доцільно також зазначити, що в юридичній практиці подекуди виникають і такі ситуації, за яких синоніми є доречними, адже такі їхні функції, як зіставлення, уточнення, доповнення поняття, вказівка на тотожність чи близькість понять, можуть відігравати помітну роль у юридичному тексті.

Подекуди саме термінологічні варіанти здатні відобразити внутрішні закони розвитку мови, допомогти віднайти найвиразніші мовні засоби для передавання певних фінансово-правових понять. У цьому зв'язку досягти повного виключення синонімії з термінології законодавства, а також поняттєвих дублетів у правових актах можна лише за народження нової галузі права, для якої варто розробити і стандартизувати принципово нову термінологію. Проте в реальному житті нова галузь права не виникає на голому місці. Вона неминуче вбирає елементи регулювання правосистеми і зовнішню (словесну) форму, яка властива суміжним, спорідненим

галузям права, з усіма їхніми перевагами та недоліками, зокрема термінологічними і, відповідно, синонімічними.

Л і т е р а т у р а :

1. Будагов Р. А. Введение в науку о языке : [монографія] / Рубен Александрович Будагов. – М. : Добросвет, 2000. – 544 с.
2. Вербенец М. Б. Юридична термінологія української мови : історія становлення і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Вербенец Мая Богуміла. – К., 2004. – 242 с.
3. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах : [монографія] / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 103 с.
4. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М. : Наука, 1979. – С. 7–67.
5. Даниленко В. П. Русская терминология : опыт лингвистического описания : [монографія] / Валерий Петрович Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
6. Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : [материалы Международного “круглого стола” (черновцы, 21-23 сентября 2006 года)] / [ред. П. С. Пацуркинский, Г. О. Матюшкин]. – Нижний Новгород : Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр “Юридическая техника”, 2007. – 1456 с.
7. Панько Т. І. Українське термінознавство : [монографія] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 216 с.
8. Сучасна українська літературна мова : морфологія / [заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.
9. Толста С. А. Правнича термінологія в законодавчих актах України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Толста Світлана Анатоліївна. – К., 2006. – 229 с. Толста С. А. Правнича термінологія в законодавчих актах України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Толста Світлана Анатоліївна. – К., 2006. – 229 с.
10. Цимбал Н. А. Сучасна українська термінологія органічної хімії / Наталія Анатоліївна Цимбал. – Умань : РВЦ “Софія”, 2007. – 135 с.

Шпильковская Е. В. Явление синонимии в терминологии финансового права современного украинского языка.

В статье осуществлен анализ явления синонимии в терминосистеме финансового права, которое усложняет правовую работу и противоречит принципам однозначности, точности и четкости определения терминов в целом и правовых терминов в частности; выявлены основные причины и механизмы возникновения синонимических отношений между терминами.

Ключевые слова: термин, правовая терминология, синонимия, дублет, дефиниция.

Shpylkyvska O. V. Phenomenon synonymy in terminology financial law of modern ukrainian language.

The article presents the analysis of the phenomenon of synonyms in the terminological finance law, which complicates the legal work and contrary to the uniqueness, precision and clarity of definition of terms in general, and in particular of legal terms, identified the main causes and mechanisms of multiple values for a single term.

Keywords: term, legal terminology, synonyms, doublet, definition.